

теми цілей. Ці відносно відокремлені підсистеми характеризуються своєю внутрішньою взаємодією і взаємозв'язками, які полягають у можливості досягнення цілей господарсько-правової відповідальності товарних бірж не окремо одне від одного, а тільки в системі, в результаті послідовної реалізації.

З огляду на вищезазначене, можна дійти висновку, що в літературі відсутня єдність точок зору науковців щодо визначення цілей та функцій господарсько-правової відповідальності товарних бірж. У будь-якому випадку всі цілі та функції господарсько-правової відповідальності товарних бірж перебувають у постійному взаємозв'язку. Ціль являється об'єднуючим фактором всієї структурно-функціональної конструкції господарсько-правової відповідальності товарних бірж, а функції господарсько-правової відповідальності товарних бірж забезпечують реалізацію цілі.

1. Алексеев С.С. Общая теория права: В 2 томах. Т. 1. – М.: Юридическая литература, 1981. – 361 с. 2. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М.: Юридическая литература, 1976. – 213 с. 3. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Философское наследие. Т. 113. – М.: Мысль, 2003. – 589 с. 4. Экимов А.И. Категория цели в науке права

// Философские проблемы государства и права / Под ред. Д.А. Керимова, Л.С. Явича. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 2008. 5. Иванов А.А., Иванов В.П. Правонарушения и юридическая ответственность. Теория и законодательная практика: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 6. Кабанов П.А. Карательная функция в системе функций юридической ответственности / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Казань: КГУ, 2005. – 16 с. 7. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву / О.Э. Лейст. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1981. – 240 с. 8. Малько А.В., Шундилов К.В. Цели и средства в праве и правовой политике. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО "Сарат. гос. акад. права", 2003. – 296 с. 9. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. – М.: Проспект, 2007. – 656 с. 10. Мусаткина А.А. Финансовая ответственность в системе юридической ответственности / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Казан. гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2004. – 20 с. 11. Новый тлумачний словник української мови. – Т. 3. – К.: вид-во "Аконіт", 2005. – 864 с. 12. Сырых В.М. Теория государства и права: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юридический дом "Юстицинформ", 2008. 13. Теория держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 14. Халфина Р.О. Правовое регулирование хозяйственных связей / Государство. Право. Экономика. – М.: Юридическая литература, 1970. 15. Шундилов К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект) / Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999. – 24 с. 16. Яковлев А.М. Теоретические проблемы социологии права // Проблемы социологии права. – Вильнюс, 1970. – Вып. 1. – с. 26-39.

Надійшла до редколегії 11.04.11

Л. Дячук, канд. іст. наук, доц.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ІНСТИТУТУ ПОСАГУ У ЕКЛОЗІ – ВІЗАНТІЙСЬКОМУ ЗАКОНОДАВЧОМУ ЗВОДІ

Досліджуються правові властивості норм інституту посагу в Еклозі у контексті її правових джерел та християнської ціннісної парадигми доби іконоборців.

Ключові слова: шлюб, право, посаг, християнство, парадигма.

Исследуются правовые свойства норм института приданого Эклоги в контексте ее правовых источников и христианской ценностной парадигмы иконоборческой эпохи.

Ключевые слова: брак, право, приданое, христианство, парадигма.

Legal properties of norms of institute of dowry of Eclogue are probed in the context of its legal sources and christian valued paradigm of iconoclastic epoch.

Keywords: marriage, right, dowry, christianity, paradigm.

Законодавство і приватна нормотворчість періоду Ісаврійської династії (іконоборський рух) займає особливе місце в історії візантійського права, оскільки переважна більшість норм Еклоги – основного законодавчого збірника епохи – та її приватних переробок, доповнень і компіляцій в значно більшій мірі, з поміж інших джерел візантійського права, відповідали християнській ціннісній парадигмі. Як зауважив найавторитетніший дослідник візантійського права К. Цахарія фон Лінгенталь, шлюбне християнське право було детально розроблено вперше лише в Еклозі [1, с. 57]. Причиною відповідного змісту Еклоги стала низка обставин в духовній та ментальній сферах життя візантійського суспільства: завершення довготривалих дискусій і прийняття на Вселенських соборах Символу віри та догматів християнської Церкви; систематизації канонічного права на Трульському (691 – 692 р.) Вселенському Соборі; перетворення християнських цінностей на аксіологічну основу всіх сфер культури візантійського суспільства. Усе це, безперечно, вплинуло на правовий зміст та юридичну форму Еклоги. Одна з принципових причин об'єктивних новелістичних підходів у законодавстві іконоборської доби полягає в особистому усвідомленні суб'єктом законодавчої ініціативи – візантійським імператором, який займав також особливе місце в церковній ієрархії та християнському світі, доцільності нетрадиційних, в контексті попереднього досвіду, змістовно та формально-правових змін, а також юридично-технічних засобів їх забезпечення. З цим цілком корелюється думка про Еклогу, яку висловив відомий дослідник джерел візантійського права М. Бенеманський: "Кращими є ті законодавчі збірники, які відповідають не тільки своєму

часу, але також духу тієї нації, для задоволення правових запитів якої вони видаються" [2, с. 87]. Дійсно, на думку багатьох дослідників, Еклога не тільки найбільш повно відповідала вимогам християнської правової доктрини, але й у значній мірі належному рівню правової свідомості і потребам врегулювання у Візантійській імперії актуальних суспільних відносин. Разом з тим, у питаннях шлюбно-сімейних відносин її актуальність зберігалась до XIX століття (включно), коли Західна цивілізація намагалася вперше поставити питання про гендерну рівність осіб жіночої та чоловічої статі.

Нормативно-правовий збірник Еклога (726 р.) був створений в умовах, коли християнська релігія стала, порівняно з періодом ранньої Візантії, основною формою суспільної свідомості. Завдяки рішучому виявленню волі імператора Лева III (717 – 741 рр.) Еклога отримала правові властивості, які вирізнялись її як від попереднього законодавства – *Corpus juris civilis*, так і юридичних збірників наступного періоду (Ісагога, Василіки, Прохірон). Специфіка врегулювання шлюбно-сімейних відносин у Еклозі стала результатом довготривалої та суперечливої еволюції візантійського права і виражала ідею законодавців, як зазначалось у передмові до збірки, про внесення змін до правових норм Юстиніана в *дусі більшої любові до людини* [φιλανθρωποτερων, φιλανθρωπος (*грец.*) – людинолюбство; більша людяність; гуманізм]. Разом з тим, завдяки впливу відомих норм канонічного права [3, с. 430 – 599] і перетворенню християнських цінностей в основу психологічно-ментального та духовного освоєння світу, шлюбно-сімейне право Еклоги виражало не тільки суспільний християнський ідеал правовідносин суб'єктів шлюбу, а й

відповідало практичним запитам візантійського суспільства. Разом з тим, передбачення в Еклогі юридичних механізмів врегулювання особистих майнових та немайнових відносин подружжя, рівня яких Європа намагалась досягти лише в XIX – поч. XX ст., викликав значний інтерес піонерів дослідження даної тематики – таких як І. Леунклавій (1533 – 1593) [4], К. Цахарія фон Лінгенталь [5, с. 9-52], М. Папарігопуло [6], В. Васильєвський [7], А. Монферрат [8], а також авторів загальних курсів та досліджень з історії візантійського права – К. Цахарія фон Лінгенталь [1], Ж. Мортрейль [9], Д. Азаревич [10], Л. Міттайс [11], В. Вальденберг [12], П. Зепос [13], Є. Ліпшиц [14], Й. Локін [15], О. Харитонов [16], І. Медведєв [17]. Окремі аспекти Еклоги досліджували Ф. Діпуї (приватне право), Н. Мацес і Д. Босдас (інститути шлюбу, сім'ї та спадкове право), Б. Зінговіц (система кримінального права) [18, с. 21], О. Крестен (проблема датування Еклоги) [17, с. 139]. Важливе значення для дослідження Еклоги як джерела права мають критичні публікації перекладів та відповідних коментарів Еклоги, які здійснили А. Фрешфілд (*англ. пер.*) [19], С. Спұлбер (*фр.*) [20], Н. Благоєв (*болг.*) [21], Є. Ліпшиц (*рос.*) [22], Л. Бургманн (*нім.*) [23].

Актуальність дослідження різних аспектів шлюбно-сімейного права Еклоги полягає, окрім сказаного, у тому, що дана сфера суспільних відносин має безпосереднє відношення до проблеми свободи особистості у контексті сімейного мікросоціуму. Безперечно, науковий інтерес викликає не тільки те, що шлюбне християнське право було детально розроблено вперше в Еклогі [1, с. 57], але й у тому, що її зміст виразив дух гуманізму – феномен, актуальний від раннього Ренесансу до часів постмодерного суспільства. Однак завдяки правовим особливостям та християнському змісту Еклога стала, поруч з Прохіроном Лева VI, найпершим об'єктом правової рецепції візантійського законодавства в країнах християнського світу. Наприклад, практичний інтерес до шлюбного права Еклоги не згасав на Русі-Україні від запровадження християнства до ліквідації останків України-Гетьманщини – на початку XIX ст. Про актуальність візантійського права на початку XIX ст. в Україні свідчить залучення юридично-технічних підходів Еклоги при систематизації норм шлюбно-сімейних правовідносин у відомому пам'ятнику українського права, що з'явився уже після знищення Гетьманату, тобто у "Збірнику малоросійських (українських) прав 1807 р." [24, с. 888-908].

Особливе місце в межах шлюбно-сімейних відносин Еклоги займають стосунки чоловіка та дружини у контексті їх врегулювання нормами інституту посагу (*dos*). Інтерес до даної тематики посилюється також оригінальністю джерел регулювання *дотальних* відносин.

В цілому Еклога як вибірка з *Corpus juris civilis* не охоплювала і технічно не могла увібрати той нормативно-правовий масив про посаг, що увійшов передусім у Дигести Юстиніана: визначення інституту посагу та його численних норм, які регулювали встановлення *dos*, правовідносини за нормами посагу під час шлюбу та правове становище посагу після його припинення. Укладачі Еклоги із об'ємної спадщини – законодавства попередніх часів – вибрали вірогідно лише те, що викликало життєвий інтерес для візантійського суспільства VIII ст. Застарілі норми, як зауважила Є. Ліпшиц, були без обговорення відкинуті ("молчаливо отброшены") [18, с.48]. Законоположення, що не втратили свого значення, підкреслювала дослідниця, були викладені в короткій формі з деякими змінами в деталях, під час досить суттєвих (наприклад в характері санкцій, термінах і т. ін.). Поряд з цим були внесені і деякі нові статті, що не зустрічалися в більш давніх законодавчих збірках

[18, с.48]. Однак, слід зазначити, що чинність складових частин *Corpus juris civilis* ніхто не відміняв і численні норми Дигест не втратили юридичної сили у VIII ст. Але, як підкреслювала Є. Ліпшиц, та засвідчує текст законодавчого збірника, укладачі Еклоги не претендували на всезагальне охоплення усіх норм інституту посагу детально розроблених за пандектною системою Дигест Юстиніана. При цьому критерієм їх залучення до Еклоги та нормативно-правового застосування у судах чинстві була відсутність явної суперечності з християнськими цінностями і правовою доктриною в період правових реформ імператорів Ісаврійської династії (717 – 802) в добу іконоборського руху (30 р.р. VIII – 40 р.р. IX ст.).

Для переконливості зупинимось на офіційно задекларованому джерелі дотальних норм Еклоги. Окрім основних титулів і відповідних правових норм у книгах Дигест, які цілком присвячені інституту *dos* – *Про право посагу* (D. 23.3.1 – 85); *Про угоду з приводу посагу* (D. 23.4.1-32); *Про майно, що входить до посагу* (D. 23.5.1-18), є наступні книги та відповідні норми інституту *dos*, які регулювали відносини суб'єктів шлюбу у контексті інших правових інститутів шлюбно-сімейного права. Так, у 24-тій книзі Дигест йдеться про дарування між чоловіком та дружиною (D. 24.1.1-67); про розлучення і заяви про розірвання шлюбу (D. 24.2.1-11); про порядок вимоги посагу опісля припинення шлюбу (D. 24.3.1-67). І насамкінець, у 25-й книзі Дигест, перший титул якої присвячений безпосередньо нашій тематиці – Про витрати на речі *dos* (D. 25.1), а інші лише опосередковано торкаються посагу: D. 25.2 (про позов щодо викрадених речей); D. 25.3 (визнання та утримання дітей); D.25.4 (про огляд вагітної жінки та охорону немовляти); D. 25.5 (про володіння жінкою спадковим майном дітей); D. 25.6 (про обманне володіння жінкою майном для ще ненародженої дитини); D. 25.7 (про конкубат). Звичайно, такий об'єм нормативних приписів інституту посагу в Дигестах Юстиніана завдячує численним працям римських класичних юристів та пандектній системі викладу інститутів та норм права.

В системі норм Еклоги, що належать до інституту *dos*, немає жодних нормативно-правових та формально-філологічних паралелей з її юридичними джерелами, зафіксованими в назві збірника (Інституції, Дигести, Кодекс, Новели). Це було зумовлено не тільки особливостями правового змісту інститутів Еклоги, але й специфікою юридичної техніки при систематизації відповідних норм права. Так, систематизація нормативного матеріалу у головному джерелі права імператорів Ісаврійської династії, на відміну від римської класичної схеми – особи, речі, позови, – переважно здійснювалася за принципом нормативно-юридичного відтворювання етапів життя людини: I-й титул (6 статей) – "Про заручини та їх скасування"; 2 титул (15 ст.) – "Про укладення шлюбу між християнами"; III титул (2 ст.) – "Про записаний, але не переданий посаг і про законний посаг"; IV титул (6 ст.) – "Про просте дарування [...]"; V титул (8 ст.) – "Про (осіб) які не мають права заповіту"; VI титул (13 ст.) – "Про спадкоємців без заповіту і легати і про усунутих з числа спадкоємців через невдячність"; VII титул (1 ст.) – "Про сиріт і опіку над ними" (*назва не автентична*); VIII титул (9 ст.) – "Про звільнення і повернення в рабський стан". Всі названі титули прямо чи опосередковано дотичні до шлюбно-сімейного права і, відповідним чином, до інституту посагу. Натомість наступні IX – XIII титули відносяться до зобов'язального права; XIV та XV титули – процесуальне право та судочинство, XVI та XVIII – норми військового права (про табірний пекулій та розподіл військової здобичі). Принагідно зауважимо, що правовий зміст XVI титулу тради-

ційно, з часів ранньовізантійського права, був дотичний до регулювання майнових відносин домовладки та його підвладних синів, які стали власниками наданого їм за військову службу пекулію, що мав правовий статус "власного майна (підвладних) синів") [14, с. 51-53]. І зрештою XVII –й, так званий "пенальний" титул (51 ст.) під назвою "Покарання за злочини", низка норм якого передбачала юридичну відповідальність особи в контексті інститутів шлюбу та сім'ї, а також щодо позашлюбних інтимних відносин та інших порушень християнської моралі, які певним чином корелюються з шлюбно-сімейним правом. Посилення юридичної відповідальності за нормами кримінального права Еклоги (тілесно-ушкоджувальні покарання) при різного роду протизаконних чи злочинних діяннях у сфері позашлюбних відносин застерігало потенційних правопорушників християнської моралі та норм законодавства, спонукаючи їх до вступу у законний, традиційно – християнський шлюб.

Отже, систематизація правових норм Еклоги здійснювалась не тільки за зміною етапів життя людини, але й за принципом переваги *духовного над матеріальним*. Причина такого підходу полягала в тому, що в часи Еклоги християнська релігія в повній мірі, порівняно з попередніми періодами, стала основною формою суспільної свідомості у Візантії. Тому шлюб, який сприймався перш за все як таїнство, а уже потім як цивільна угода, зайняв у системі Еклоги, разом з спорідненими інститутами системи шлюбно-сімейного права, першочергове місце, поступившись лише заручинам, що вважалися першою стадією шлюбу, оскільки накладала на заручених законодавчо передбачені юридичні зобов'язання.

В контексті самого інституту шлюбу спочатку йдеться про непорушність умов святого таїнства, а після основних критеріїв відповідності шлюбу (відсутність кровної, духовної та інших видів спорідненості між нареченими), з'являлися договірні норми, у яких перше місце займає інститут посагу. Стосовно співвідношення видів спорідненості законодавець надавав перевагу (за відомим принципом) духовній спорідненості перед кровною, нормам інституту шлюбу перед нормами посагу, нормам посагу в контексті шлюбної угоди перед нормами посагу після припинення шлюбу, нормам посагу, безпосередньо пов'язаних з шлюбом, перед нормами, які вступали у дію після його укладення і неотримання посагу. Таким чином все, що виражало перевагу духовного над матеріальним, відобразилось на особливостях систематизації норм інституту шлюбу, сім'ї та посагу.

Починається розгляд норм інституту *dos* з ст. 4-ї II-го титулу "Про укладення шлюбу між християнами", яка в контексті кореляції матеріального з духовним узгодила форму укладення шлюбу за Еклою: "Шлюб укладається в письмовій формі, при наявності письмового договору про посаг у присутності трьох гідних довіри свідків, відповідно до нашого благочестивого і точного визначення; при чому чоловік підтверджує із свого боку згоду про отримання ним повного посагу і про його неуходжене і повноцінне утримання та збереження, звичайно разом з тим приростом, який щодо нього появиться; і він повинен передбачити письмово, у виданому ним договорі $\frac{1}{4}$ частину на випадок бездітності. І звичайно між ними повинно бути укладено три договори: два зустрічних і рівносильних стосовно посагу і ще один від чоловіка на користь дружини; і нехай не буде вимоги і записи від чоловіка передшлюбного дару, рівного за об'ємом отриманому ним посагу" (Ecloga, 2.4). Іманентно з процитованої норми витікає в контексті попереднього визначення шлюбу (Ecl. 2.1) наступний правовий зміст: 1) суб'єктами шлюбної угоди мусять

бути християни незалежно від соціального, політичного чи майнового становища та етнічного походження; 2) для законності шлюбу передбачалась письмова форма та присутність трьох гідних з точки зору християнської моралі свідків; 3) *встановлення* посагу здійснюється батьком, а після його смерті батьківські зобов'язання переходять на матір нареченої. На випадок її відсутності це здійснюється опікуном чи благочестивими закладами; 4) після встановлення посагу передбачалось виявлення волі нареченого, щодо згоди на його прийняття, при усвідомленні відповідальності за збереження посагу; 5) в зустрічному договорі чоловіка також передбачалось, що у випадку смерті дружини і відсутності дітей при поверненні посагу родичам дружини $\frac{1}{4}$ *dos* залишалась у його власності; 6) в даній статті Еклоги вперше після 97-ї Новели Юстиніана законодавці, на думку дослідників, під впливом східних правових традицій імперії відмовились від рівності між посагом та передшлюбним дарунком. Джерелом таких змін очевидно став неофіційний Сирійсько-римський законник, який з'явився до відомої Новели Юстиніана (549 р.) (*про рівність посагу і передшлюбного дару*) [18, с. 36] і, можливо, спрочував її публікацію; 7) звичайно шлюбна угода, яка мала вищеописану форму, надавала чинності самому шлюб, який таким чином, як зауважили законодавці, *"відповідає нашому благочестивому і точному визначенню"*. Останнє слід тлумачити у широкому розумінні *благочестивих визначень*, тобто при відсутності суперечностей з попередніми умовами при вступі у шлюб (вік, спорідненість, відсутність іншого шлюбу та ін.).

Разом з тим цілком помітною, на перший погляд, є колізія між нормою Еклоги про допустимість альтернативи у виборі форми шлюбу (Ecl. II, 1) та розглянутої норми (Ecl. II, 4), у якій посаг разом з волевиявленням розглядаються як основні елементи угоди, що надає шлюб юридичної сили. Для того, щоб зрозуміти логіку законодавців, в контексті узгодження двох названих норм Еклоги (II, 1 та II, 4), необхідно звернути увагу на суб'єктів угоди, які через відповідність попереднім вимогам могли реалізувати *jus connubii* і можливість укласти законний та благопристойний шлюб. Передусім, слід зазначити, що в першій християнській імперії з'явилась принципова заборона шлюбу, якої не могло бути за класичним римським правом. Вступати у шлюб і виявляти волю до укладення відповідної угоди (про посаг) могли лише християни. Таким чином, окрім трьох відомих за римським правом статусів (свободи, громадянства та сімейний статус) у Візантійській імперії був передбачений статус особи за віросповіданням, який разом з попередніми статусами визначав правоздатність особи та її право на укладення законного шлюбу. Натомість шлюб з євреями та єретиками, попри можливу відповідність їх усім іншим умовам шлюбу та волевиявленням до укладення відповідної угоди, ніякої юридичної сили не набував. Натомість ні соціальне походження, ні майнове становище, ні посада нареченого (Юстиніан заборонив шлюби за останнім принципом для уникнення примусу з боку посадовця) не обмежували за Еклою можливості укладення шлюбної угоди. Творці Еклоги передбачали навіть шлюб вільних з рабами, який по суті став цілком новою формою *matrimonium*, оскільки після укладення такого шлюбу раб отримував відповідний статус свободи і громадянства (Ecl. VIII, 3). Натомість перший християнський імператор Костянтин Великий будь-які відносини рабів з вільнонародженими вважав порушенням християнської моралі та юридично карним злочином, за який санкція відповідної норми передбачала для раба чи рабині, а також вільнонародженої жінки смертну кару (чоловіки висилались у не-

придатні для життя регіони держави) [25, с. 161-181]. Натомість імператор Юстиніан, дотримуючись принципів римського права щодо "рабського шлюбу", не міг допустити його за нормами Дигест, Кодексу та Інституцій, однак в одній із Новел (правова форма, яка не обмежувала його законотворчість римською традицією) передбачив шлюб рабині, з дозволу власника, та вільнонародженого чоловіка (Nov. 22). Таким чином Еклога ніби завершила загальну тенденцію до визнання шлюбу з рабами, однак поширення цієї норми торкнулось лише *Ecloga privata aucta* [розширена] (IX. 3) та *Ecloga ad Prochiron mutata* [змінена по Прохірону] (X. 3). Натомість Ісагора, Василіки та Прохірон, що з'явилися потім, повернулись до норм 22-ї Новели Юстиніана (18, с. 69).

Разом з тим, для з'ясування особливостей методики систематизації норм посагу в Еклогі, в контексті відповідних прав суб'єктів шлюбу та можливостей їх реалізації, ми змушені торкнутися нормативно-правових явищ, що виникли до християнізації римського права і які, на перший погляд, не мають прямого відношення до нашої тематики. Так, ще задовго до Еклоги юридичними були визнані нормативні приписи, про "благопристойний шлюб" і невизнання законності шлюбної угоди, з певними категоріями повноправних (до цього) громадян Риму та вільновідпущениками. Такі правові норми, що увійшли до так званого "шлюбного законодавства" Октавіана Августа [26, с. 428-430], були спопуляризовані і розроблені римськими юристами класичного періоду. Так, правова норма, зафіксована в сентенції Модестіна, проголошує: "У відношенні шлюбних союзів необхідно завжди приймати до уваги не тільки те, що дозволено, але й те що є *honestum* (високо моральне, гідне поваги, шляхетне, благородне, благопристойне)" (D. 23.2.42). Якщо особа сенаторського походження, продовжує римський юрист, "вийшла заміж за вільновідпущеника або за того, хто займається акторським мистецтвом, або батько чи мати якого цим займалися, то шлюб не мав місця" (D. 23.2.42. §1). Звичайно, в добу іконоборців аргументи класичних римських юристів, попри їх узаконення Юстиніаном, не відповідали існуючій у VIII ст. правовій доктрині та християнському моральному і правовому розумінню "благопристойності", і практично не бралися до уваги, оскільки за гріхи чи проступки батьків діти не могли нести моральної чи юридичної відповідальності, яка з позицій християнства правової доктрини доби була виключно індивідуальною. Зокрема за певні протиправні дії, що торкалися шлюбу ти християнської моралі Еклога передбачала кримінальну відповідальність (Ecl. XVII, 19 – 39), а інші дії чи обставини, що суперечили "шлюбному законодавству" Октавіана Августа (наприклад, шлюби з вільновідпущениками, певними категоріями жінок і т. ін.) втратили юридичне значення і передавались на "розсуд" суб'єктів шлюбу та шлюбної угоди.

Питання про неможливість укладення шлюбу, "відповідно до благочестивого і точного визначення" у законодавстві іконоборців вирішувалось на основі християнських правових принципів, відповідно до яких Еклога не визнавала поняття "конкубінат" – постійне співжиття з жінкою, з якою за нормами римського права не можна було вступити у законний шлюб. Тому законодавці Еклоги, в дусі "любви до людини", передбачили можливість шлюбу як без посагу, так і з особами різного походження. Логічним прологом до такого підходу стала інша сентенція Модестіна: "*Consuetudine (співжиття, близькість, спілкування, любовний зв'язок)* з вільною жінкою non concubinatus [не являється конкубінатом], а шлюб(ом), якщо вона не торгує (використовує з корисливою метою) своїм тілом" (D. 23. 2. 24). Звичайно,

це не стосувалося осіб сенаторського стану в періоді римської класики та правових реформ Юстиніана. Однак у добу Еклоги така категорія, в сенсі особливого правового становища у сфері шлюбних відносин, разом з античним поняттям "благопристойності" юридично не існувала, а основним критерієм визначення благопристойної поведінки були християнські моральні та правові принципи.

Взявши до уваги вище сказане – в контексті цілком видимої колізії між ст. II, 1 про можливість письмової чи усної угоди і статтею 4-ю цього ж титулу, яка є чітко вираженою імперативною нормою щодо форми шлюбу, умови якої надавали йому юридичної сили, – необхідно зауважити, що важливим аргументом вирішення даної проблеми є зміст ст. II. 9, яка корелювалась з ст. II, 1, а також передбачила уникнення конкубінату при неможливості укласти благопристойний шлюб: "Якщо ж хто-небудь через причини обтяжуючих обставин чи бідності не має можливості вступити у благопристойний і письмово оформлений шлюб, то може бути укладений шлюб і усно чесним чином із згоди тих, що вступали в шлюбні відносини осіб та їх батьків, або з благословення церкви, або шляхом засвідчення шлюбу друзями" (Ecl. II, 9). Отже, наявність цієї статті виключає (знімає) та вирішує низку юридичних проблем: 1) питання якісної характеристики суб'єктів шлюбу, що власне вирішувалось в контексті християнської парадигми та правової доктрини VIII ст., з якими узгоджувалась дана стаття; 2) проблемі вербальної чи письмової форми угоди; 3) питання законності шлюбу без посагу; 4) узгодження 1-ї та 4-ї статей Еклоги.

Стосовно письмової форми шлюбної угоди слід зауважити, що відповідно до ранньовізантійських традицій, на відміну від римського класичного права, усі майнові відносини, як правило, регулювалися в добу іконоборців письмовими угодами. В кодексі Юстиніана укладення таких угод передбачалось лише для вищих чиновників (C. V. 4.22). Приблизно така ж думка в контексті Еклоги була висловлена Є. Ліпшиц [18, с. 109]. Натомість є підстави вважати, що Еклога передбачала так званий "незаписаний шлюб", що також накладав відповідні зобов'язання та надавав належні права його суб'єктам (Ecl. 2.9.), як **виняток**, зумовлений низкою об'єктивних обставин особистого життя майбутніх суб'єктів. Християнські імператори Ісаврійської династії, при задекларованій повазі до законодавства Юстиніана, не могли бути заручниками його правових ідей в духовній атмосфері доби іконоборців. Керуючись християнською правовою доктриною, що зазнала у процесі еволюції якісних доповнень, вони не стали заперечувати законності шлюбу через відсутність посагу та письмової угоди. Тому загальна норма Еклоги (II, 1) формально передбачила можливість вибору, маючи на увазі благопристойний шлюб з усіма його атрибутами, а також шлюб без традиційної форми, який лише відповідав найбільш принциповим християнським вимогам. Таким чином у 4-й та 9-й статтях загальне положення (Ecl. II, 1) Еклоги отримувало два протилежні, але взаємодоповнюючі тлумачення. Вони цілком відповідали загальній нормі, в її зворотньому зв'язку з підпорядкованими нормами, які, в свою чергу, передбачали відповідні форми законного шлюбу. Однак перша форма шлюбу вважалась *благопристойною*, оскільки узгоджувала правову традицію з принциповими християнськими вимогами, а друга, через відомі причини, відповідала лише основним християнсько-правовим приписам. Як свідчить текст відповідних норм II-го титулу Еклоги та відомі об'єктивні оцінки соціально економічної ситуації перша

форма шлюбної угоди мала характер універсального явища, а другу – винятку.

Таким чином, проблему наявності чи відсутності посагу у шлюбній угоді законодавці вирішували в контексті передбачених форм шлюбу. У першій формі шлюбу, з усіма його традиційними атрибутами, посаг відіграв конститутивну роль по відношенні до форми та змісту шлюбної угоди і надавав йому, разом з волевиявленням наречених та їх батьків, законної сили. Натомість друга, виняткова форма укладення шлюбу передбачала лише єдину умову його законності – волевиявлення тих, хто вступає у шлюб та їх батьків. При відсутності батьків відповідна норма передбачала благословення Церкви чи засвідчення шлюбу друзями (Eccl. II. 9). Отже посаг, при певних обставинах, був так-би мовити першою "жертвою" "незаписанного шлюбу" і не був, таким чином, умовою законності шлюбу. Це, безперечно, не зачіпало основ християнського праворозуміння. Така тенденція, від позиції Ульпіана – Юстиніана – "немає посагу, немає шлюбу" (D. 23. 3. 3), і до Шестикнижжя Арменопуло (1345 р.), що "шлюб укладається і без договору про посаг", оскільки "достатньо того, що б дотримувалось передбачене законом", перетворила посаг у звичай, який не мав юридичної сили. Однак в часи іконоборців, правова доктрина яких в найбільшій мірі відповідала християнському ідеалу, посаг все ж таки у звичайних умовах залишається разом з волевиявленням суб'єктів шлюбу головним чинником його законності.

Отже, за основною формою укладення шлюбу Еклога передбачала три договори: два зустрічні і рівносильні, стосовно посагу, й один від чоловіка на користь дружини. Очевидно, йдеться про дошлюбний дар, який за Еклогою, на відміну від Юстиніана, не обов'язково мусив бути рівним посагу (Eccl. 2. 4). Тим не менше, у Еклезі, порівняно з Юстиніаном, посаг та шлюбний дар знаходились в договірному корелятивному зв'язку. В даному контексті цілком слушною є думка відомого дослідника Еклоги Є. Ліпшиц, "що у відношенні шлюбного майнового права законодавці VIII ст. очевидно не зв'язували себе законами VI ст. і їх постанови з цього питання виявляють значні розходження з законодавством Юстиніана" [18, с. 110]. Цілком погоджуючись з дослідницею, можемо підтвердити її думку численними нормами систематизованими передусім в 23-й книзі Дигест, які офіційно вважались основними джерелами Еклоги – "Про право посагу" : (D. 23.3.1-85), "Про угоди з приводу посагу" (D. 23.4.1-32)", "Про майно, що входить у посаг" (D. 23.5.1-18) – і тематично пов'язані з регулюванням майнових правовідносин суб'єктів шлюбу нормами інституту *dos* у Еклезі. Однак за змістом вони у значній мірі відображають різні правові доктрини. Основними джерелом, "що надихало законодавців VIII ст. при внесенні змін в існуюче законодавство, зауважувала Є. Ліпшиц, було звичаєве право народностей, що населяли східні провінції імперії" [18, с. 110]. В загальних рисах погоджуючись з оціночними судженнями дослідниці, яка акцентувала увагу не на рецепції звичаєвого права "внутрішнього Орієнту", а на його "надихаючих" впливах при змінах в існуючому законодавстві, слід зауважити, що це стосується лише окремих норм, а не усієї системи права Еклоги. В даному контексті слід додати, що жодна норма, орієнтального чи окцидентного походження, не могла увійти в основний звід законодавства Ісаврійської династії, якщо вона не відповідала тогочасній ціннісній парадигмі та християнській правовій доктрині.

Цілком логічною і аргументованою, у даному контексті, виглядає позиція відомого дослідника візантійських джерел М. Бенеманського щодо правової природи

та історії походження норм Еклоги, зокрема тих, які торкаються шлюбно-майнових відносин. Дослідник звертає перш за все увагу на відомий дуалізм у сфері права Візантійської імперії. Опираючись на його думку можна сказати, що він існував від *початків* першої християнської імперії – сакральними символами якого є Медіоланський едикт, що передбачав юридичне визнання християнства, та побудований у 330 році після Різдва Христового, на місці стародавнього грецького полісу Візантій (*засн. у VIII ст. до н.е.*) Новий Рим – Богоспасенне місто Константинополь, – і до її остаточного падіння у 1453 р. Символічно дві паралельні системи візантійського права визначаються як *Jus non scriptum* та *Jus scriptum*. Перша система виражалась у "звичаєвому праві та правових поглядах різних народів", а друга була спробою Юстиніана "розповсюдити на весь *"orbis terrarum"* своєї імперії *"jus civile Romanorum"*, залишаючи без уваги *jus gentium*" (*римського права*). Але те, що залишилось поза увагою Юстиніана, – зауважував М. Бенеманський, – не утаємничилось від видавців Еклоги [2, с. 87-88]. Окрім цього вчений висловив думку, що видавці Еклоги намагались поєднати обидві різновидності права. "Еклога, як засвідчує її передмова, – підкреслює дослідник, – утримує у собі не одні лише витяги з Юстиніанового права, але й виправлення утворених у праві протиріч в більш гуманістичному напрямку" [2, с. 88]. Тобто по суті йдеться про те, що джерелом права Еклоги, зокрема інституту посагу була християнська правова доктрина. Окрім того, підкреслюючи поєднання *права народів* з витягами із *Corpus juris civilis*, в дусі більшої любові до людини, М. Бенеманський в цілому вірно визначив джерела Еклоги, і на конкретних прикладах з норм шлюбно-майнового права підтвердив свої висновки [2, с. 88-89]. Втім для об'єктивності варто додати, що не всі складові частини *Corpus juris civilis* виражали зміст *jus civile Romanorum*, яке також зазнало в класичний період змін у відомому напрямку. Після того, як почався процес християнізації права, *Jus non scriptum*, в контексті християнських цінностей, все більше відображалось на *Jus scriptum*. Такі тенденції торкнулися не стільки Дигести, Кодексу та Інституції (у різній мірі), як перш за все **Новел Юстиніана**. Тим не менше оціночні судження та узагальнення М. Бенеманського щодо джерел правових змін у Еклезі не втратили наукового значення до наших днів.

Такі ж обставини формування правової концепції та регулювання шлюбно-майнових відносин в Еклезі обумовили правовий зміст наступних норм посагу (Eccl. II. 5). Так, у випадку смерті бездітної дружини чоловік, відповідно до шлюбної угоди, отримував 1/4 частину посагу, а три чверті посагу переходили до спадкоємців дружини по заповіту, а у разі його відсутності – по закону.

Після смерті чоловіка, при тих же умовах, дружина одержує в управління посаг (маючи як і раніше на нього право власності) та 1/4 речей чоловіка, вартість яких дорівнювала посагу (Eccl. II. 5). Отже, законодавці передбачали рівність в правах власності та володінні майном, зокрема, у його розпорядженні, яке забезпечувалось чоловікові чи дружині на випадок смерті одного із подружжя. Оскільки дружина отримувала 1/4 речей чоловіка з тієї частини, яка дорівнювала посагу, напрошується висновок, що необов'язкова рівність посагу і передшлюбного дару при вступі у шлюб стає таким чином обов'язковою після смерті чоловіка у відносинах вдови з його спадкоємцями. Втім такої тотожності у розпорядженні майном, як підкреслювала Є. Ліпшиц, при спільному житті подружжя не було [18, с. 121-124]. Тим не менше, попри видимість спільності майна (*деякі дослідники вважали, що майнові відносини регулюва-*

лись за таким принципом), після смерті дружини, посаг, без складних процедур і різного роду вирахувань, характерних для Дигест (окрім $\frac{1}{4}$ передбачених угодою), повертався її спадкоємцям. Таке закономірне цілком суперечило принципу спільності сімейного майна, який не був передбачений законодавцями Еклоги. Про відповідність регулятивного механізму даної статті потребам візантійського суспільства свідчить факт, що вона стала джерелом наступних, переважно приватних збірок візантійського права: *Ecloga privata aucta* (II. 4) та *Ecloga ad Prochiron mutata* (II.12). Попри критичне ставлення імператорів Македонської династії до Еклоги, дана норма увійшла також в Ісагозі Василя I Македонянина (XIX, 5.8). Щоправда сама збірка засновника Македонської династії невдовзі втратила чинність і була замінена Прохіроном Лева Мудрого, який, до речі, поєднував орієнтацію як на законодавство Юстиніана, так і на Еклогу. Тим не менше відповідна норма Еклоги про посаг (Ecl. II. 5) в Прохірон не увійшла.

Разом з тим ст. 6-та II-го титулу Еклоги передбачала значне зростання майнових прав дружини, якщо вона після смерті чоловіка відмовляється від повторного шлюбу, погоджується на особисте управління усіма господарськими справами і самостійно утримує спільних дітей. Вдова, зберігаючи право на посаг та $\frac{1}{4}$ майна чоловіка, набувала також у таких обставинах права володіння на усе сімейне майно. Вона нероздільно здійснює управління всією спадщиною чоловіка без часових чи інших обмежень, оскільки діти, незалежно від віку, не мали права вимоги на батьківське майно, а навпаки "повинні були виявляти їй всілякий послух та повагу" (Ecl. II. 6). У погодженні з цим за добродійним звичаєм мати, яка відмовилась від повторного шлюбу, повинна виховувати дітей (у римському праві це не передбачалось, більше того, заборонялося), одружувати їх і встановлювати посаг, не за нормами позитивного права, а за *bona fide* у християнському розумінні. Таким чином владу чоловіка, на випадок його смерті, законодавець переносить, при відповідних умовах, на його вдову. Принагідно нагадаємо, що з часів архаїчного Риму дружина, після смерті чоловіка, втрачала статус *mater familia* [28, с. 5]. Натомість, за Еклогою, вдова, яка самостійно утримувала неповнолітніх дітей, не тільки зберігала особисті майнові та немайнові права, якими користувалась у шлюбі, але й фактично, при уникненні повторного шлюбу, набувала правового статусу, тотожного *pater familia*, зокрема в контексті добровільного встановлення посагу при одруженні своїх дітей. Така юридична ситуація цілком відповідала ідеї, закладеній у визначенні християнського шлюбу про "повну й нерозривну єдність всіх життєвих відносин між подружжям, єднанні в божому та людському праві" (D. 23.2.1) [2, с. 275].

Натомість при вступі вдови у повторний шлюб вона зберігала право власності лише на посаг та передшлюбний дар ($\frac{1}{4}$ майна чоловіка в статті не згадується), але права розпорядження майном чоловіка вона не набувала (Ecl. II.6).

Такі ж права, як і дружина при утриманні від повторного шлюбу, мав чоловік. Після смерті дружини посаг та її інше майно перебувало у його володінні, але не власності (Ecl. II. 7). Він несе відповідальність за його управління та збереження. Разом з тим, при вступі у інший шлюб після смерті дружини і наявності спільних дітей, права чоловіка, на відміну від правових наслідків повторного шлюбу для дружини, не зазнавали змін. При досягненні дітьми повноліття батько повинен був повернути, як спадкоємцям своєї матері, їхнє законне майно. Але специфіка регулятивних механізмів Еклоги по-

лягала у тому, що повнолітні діти, яких виховував батько, незалежно від наявності чи відсутності його повторного шлюбу, не мали права вимоги на материнське майно. Відсутність права вимоги на майна, яке належить їм за законом, неначе порушувало принцип справедливості, але воно компенсувалося зобов'язанням батька обов'язково надати їм, при настанні відповідних умов, передбачену частку посагу та іншого майна матері. Цей припис належить до так званих норм "благопристойної поведінки" ("*bona fide*"), в контексті біблійських приписів про взаємовідносини батьків та дітей. Безпосередньою основою регулятивного механізму майнових та немайнових відносин батьків та дітей стала максима апостола Павла, що увійшла у відповідну статтю Еклоги (Ecl. II, 7): "Діти, слухайтеся в Господі батьків ваших, бо це справедливо; А й ви, батьки, не дратуйте дітей ваших, виховуйте їх у послуші й напоумленні Господньому" (Послання Апостола Павла до ефесян, 6.1-4).

Таким чином, відмінність в правах чоловіка та дружини у розпорядженні та володінні спадщиною дітей полягала у тому, що повторний шлюб чоловіка не позбавляв його права, до їх повноліття, на управління цим майном. Натомість дружині рекомендувалось до повноліття дітей "шанувати свій дім", тобто не вступати у повторний шлюб. Ця диспозиція, що визначає обов'язок вдови по вихованню дітей, не має, на перший погляд, нормативного характеру, оскільки не підкріплюється відповідною санкцією. Точніше, дана норма права, за формою закріплення бажаної поведінки, має диспозитивний характер. Її санкція залишається неначе за межами позитивного права і належить до сфери морально-релігійної відповідальності.

Разом із тим, в ст. 2.8 Еклоги йдеться про *право* вдови чи вдівця залишити дітей після їх повноліття, зберегти власне майно та частину майна чоловіка (чи дружини), що приходить на одну дитину, пропорційну числу усіх дітей (Ecl. 2.8). Отже, підтекст цієї статті передбачає санкцію за виконання батьківського обов'язку (який очевидно визначається християнською етичною нормою) у вигляді отримання спадщини нарівні з дітьми після їх повноліття. Невиконання таких зобов'язань, очевидно, передбачало втрату такого права. Але законодавець таку санкцію безпосередньо не вводить, очевидно вважаючи норми цієї статті за такі, що мають "добросовісний характер". Можливо, санкція полягає в отриманні права на спадщину *при умові* виконання батьківських обов'язків, а при невиконанні – такі права не набувалися. Тобто права на спадщину набувалися фактом укладення шлюбу при умові відсутності дітей, а при їх наявності додатковою умовою стало виконання батьківських зобов'язань.

Новелістичний зміст в контексті попереднього законодавства мають норми інституту посагу, систематизовані у III титулі – "Про записаний, але непереданий посаг і про законний посаг". Інтерес викликає те, що, не отримавши посаг із тих чи інших причин, чоловік не втрачав майнових зобов'язань стосовно дружини, що передбачалися у шлюбній угоді (Ecl. 3.1). Тобто зобов'язання колишньої сім'ї дружини не були обов'язковою умовою виконання шлюбно-договірних зобов'язань щодо посагу чоловіком, які перетворювались, таким чином, у безумовні. Це дає підстави зробити висновок, що права дружини, стосовно дотального майна, не тільки урівнювались із правами чоловіка, але й отримували юридичне забезпечення навіть у випадках порушення прав чоловіка (коли він не отримував посаг). Для законних вимог повнолітнього чоловіка, стосовно встановленого, але ненаданого посагу, існував законодавчо пе-

редбачений 5-річний термін давності. Однак якщо він не досяг повноліття, то такий термін починав діяти після досягнення ним 25-ти річного віку. Тобто реалізувати свої права на володіння посагом, який вважався власністю дружини, він міг як до початку відліку відповідного терміну, так і впродовж п'яти років після настання повноліття і необмеженої дієздатності. При відсутності волі скористатись правом на законний позов чоловік після закінчення відповідного терміну давності втрачав усі права на посаг, але змушений був рахуватися із взятими за шлюбною угодою зобов'язаннями щодо гарантій майнових прав дружини.

Окрім того, за 2-ю статтею III-го титулу Еклоги, дружина мала перевагу перед іншими кредиторами у поверненні посагу після смерті чоловіка. Джерелом такого закріплення Еклоги стали відповідні норми Кодексу Юстиніана (C. V, 12; C. V, 12; C.VII, 73.2; C.VII.74). Подібні правові норми увійшли у пізніші законодавчі зводи Візантії (Прохірон, Розширений Прохірон, Шестикнижжя Арменопуло) [18, с. 124]. У них йдеться про те, що така перевага можлива, якщо борг перед кредиторами та фіском не існував перед отриманням посагу чоловіком (C.VII, 73.2), оскільки закон у Візантії не мав зворотної сили, а в іншому випадку це вело до порушення законних прав кредиторів чоловіка. Однак укладці Еклоги, опираючись на норму Юстиніана, але керуючись власним праворозумінням, не обмежили право дружини на посаг іншими зобов'язаннями чоловіка, оскільки вважали, що вирішення сімейно-правових проблем мало перевагу над врегулюванням інших цивільних відносин, так як норма шлюбної угоди, що стала синтезом духовного та матеріального, мала пріоритет перед нормами цивільними договорів (позики). Таким чином, лише опісля повернення посагу дружині наступала черга задоволення майнових прав кредиторів чи фіскальних органів (Ecl. 3.2). Отже християнська правова доктрина, в даному випадку, передбачала перевагу правових інтересів особи над інтересами держави.

Разом з тим, право дружини *на посаг*, в умовах заборгованості чоловіка, наступало лише при умові його дійсного отримання чоловіком ("якщо дружина принесла посаг своєму чоловікові"). Якщо ж батьки дружини не виконали взяті зобов'язання й чоловік фактично не отримав посаг, то дружина не мала переваги над фіском та приватними кредиторами. Однак фактично необмежене право дружини на повернення посагу, при його фактичному існуванні, суперечило конституції Юстиніана (C. VII.73.2) про порядок задоволення кредиторів у відповідності до черговості боргу, але сприяло підвищенню сімейно-правового статусу дружини – рівноправного суб'єкта християнського шлюбу.

Так званий "незаписаний" шлюб також передбачав правові гарантії дружині, при відповідних обставинах, шляхом повернення її особистого майна і четвертої частини майна чоловіка. Але, очевидно, він був незаписаний тому, що не було що записувати. Такий спосіб одруження був передбачений для тих, хто не мав можливості через об'єктивні причини надати дочці посаг. Отже, "незаписаний" і таким чином нетрадиційний шлюб набирав законної сили лише при позитивному волевиявленні майбутнього подружжя та їх батьків, а при їх відсутності при наявності засвідчення друзів чи церковного благословення (Ecl. II. 9). Останнє, до речі, започаткувало традицію, що згодом набрала форми церковного шлюбу. Так, за нормою Ісаги (Епанагоги) імператора Василя I Македонянина мова йшла про три альтернативні системоутворюючі елементи форми шлюбу: благословення, або вінчання, або письмовий договір про посаг (Епанагоге, XVI, 1). Причому усі інші форми

шлюбу вважалися незаконними. Натомість за відповідною Новелою імператора Лева VI Мудрого (Nov. 89), відомого систематизатора та реформатора візантійського права – церковне благословення стало обов'язковою умовою шлюбу усіх християн імперії, що надавало йому необхідної юридичної форми та законної сили.

Отже, візантійський шлюб, за Еклогою, що укладався в письмовій формі, – це союз чоловіка та дружини, які користувалися майже рівними майновими правами (за винятком згаданих юридичних випадків). Цілком помітною в такому шлюбі є тенденція до спільності майна подружжя, що виразилось, зокрема, у проведенні авторами Еклоги думки про рівність прав чоловіка та дружини, при відомих обставинах, у його розпорядженні. Однак ідея спільності майна не була реалізована, оскільки цілком суперечила регулятивним механізмам дотальних норм Еклоги, які зберігали юридичну силу і актуальність при таких юридичних діях: укладення шлюбу; юридичні зобов'язання при збереженні матеріальних цінностей, що входили до посагу, що набрало актуальності при різних обставинах і юридичних діях (розлучення, повториний шлюб, відмова від повторного шлюбу дружини-вдови, збереження майна для дітей тощо); прагнення чоловіка отримати записаний, але непереданий посаг або власне ігнорування таких прав, що при таких обставинах мають відповідний термін давності; першочергове повернення посагу дружині-вдові у повному обсязі при існуванні інших майнових зобов'язань чоловіка. Кожна із названих юридичних дій породжувала нові права, сприяла збереженню прав передбачених у шлюбній угоді та законодавстві, або обумовлювала втрату прав на посаг. Разом з тим, окрім наявності юридичної функції посагу, який, поруч з волевиявленням суб'єктів шлюбної угоди, надавав шлюбу законної сили, у Еклезії була передбачена відповідна правова норма (Ecl. 2.9), яка при певних суспільно-історичних умовах виражала тенденцію до поступової втрати універсального значення та юридичної чинності посагу. Однак така тенденція не зачепила саму Еклогу, у якій, як ні в якому іншому законодавчому збірнику Візантії, гарантувались і захищались матеріальні інтереси дружини в контексті правових норм інституту посагу. Законодавці, зокрема, передбачили, що права (власності та володіння) дружини-вдови щодо посагу та іншого майна у певній мірі корелювались її власним волевиявленням, наприклад в контексті вступу чи утримання від повторного шлюбу. Залишаючись при неповнолітніх дітях, жінка-вдова, відповідно до християнської правової доктрини, фактично набувала прав глави сім'ї, в тому числі у згоді на шлюб її дітей, встановленні та передачі посагу, узгодженні шлюбної угоди, поверненні посагу, у відповідних випадках. Таким чином специфіка сімейних відносин доби іконоборців і передусім правова доктрина імператорів Ісаврійської династії сприяли еволюційним змінам правової природи інституту посагу та його регулятивно-правових властивостей.

Поставивши мету узгодити норми інституту посагу з суспільними потребами та християнськими цінностями, а також намагаючись втілити ідею синтезу, як зауважував М. Бенеманський, "двох різновидностей права", законодавці Еклоги не могли уявити, що норма (Ecl. 2.9), яка у їх збірнику була винятком і вводилась в контексті гуманізму (людинолюбства) у ставленні до певних категорій населення, передбачатиме в умовах подальшого посилення соціальної диференціації суспільства (особливо з IX ст.) для більшості населення Візантії єдину можливу форму шлюбу (без інституту посагу). Разом з тим, така тенденція посилювалась як на рівні юридичної практики – надання церковному шлюбу

законності та універсального значення для християнського населення країни, так і в контексті еволюції релігійно-філософського і філософсько-правового розуміння інституту шлюбу як передусім сакрального, а не матеріального явища, що за своїм призначенням, в душі богословсько-канонічного тлумачення, є субстанцією трансцендентного порядку і має, перш за все, характер християнського таїнства.

1. Zachariae von Lingenthal K.E. Geschichte des griechisch-romischen Rechts. – Berlin, 1892. 2. Бенеманский М. О ПРОХЕИРОС НОМОС императора Василия Македонянина. Его происхождение, характеристика и значение в церковном праве. Вып. I. – Сергиев Посад, Типография Св.-Тр. Сергиевой Лавры, 1906. – 554 с. 3. ПРАВИЛА ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ с толкованиями НИКОДИМА, епископа Далматинско-Истрийского / Пер. с сербского. Т. I – М., Издательство "Отчий дом", 2001. – 650 с. 4. Leunclavius Johannes. Jus graecoromanorum. – Frankfurt, 1596. 5. Collectio librorum iuris graeco-romani ineditorum: Ecloga Leonis et Constantini, Epanagoge Basilii Leonis et Alexandri / Ed. Carolus Eduardus Zachariae a Lingenthal – Lipsiae, 1852. – 235 s. 6. Paparrigopoulos M.C. Histoire de la civilization hellenique. – Paris, Hachette. Pentzopoulos, 1878. – XLIV, 544. 7. Васильевский В.Г. Законодательство иконоборцев // Труды В.Г. Васильевского. Том четвертый. – Ленинград, 1930. – С. 140-146. 8. [Монферрт А.Г.] Ecloga Leonis et Constantinis cum appendice. Ed. A. Monferratus. – Athenis, 1889. 9. Mortreuil J. Histoire du droit byzantin, I – III. Paris, 1843 – 1846. 10. Азаревич Д. И. История византийского права. Ч. 1. – Ярославль: Тип. Г. В. Фальк, 1876. – 118 с. 11. Mitteis L. Reichsrecht und Volksrecht in ostlichen Provinzen des römischen Kaiserrechts. – Leipzig, 1891. 12. Вальдеберг В.Е. История византийской политической литературы в связи с историей философских

течений и законодательства. – СПб., ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2008. – 576 с. 13. Zeros P. Jus graeco-romanum. Vol. 1-7. Athens, 1931. 14. Липшиц Е.Э. Право и суд в Византии в IV-VIII вв. – Л., Наука, 1976. – 230 с. 15. Lokin J. H. A Historiae iuris graeco-romani delineation. – Groningen, 1985. 16. Харитонов Е.О. История частного права Европы: Східна традиція. – Одеса: Юрид. літ-ра, 2000. – 260 с. 17. Медведев И. П. Правовая культура Византийской империи. – СПб: Алетейя, 2001. – 576 с. 18. [Липшиц Е.Э.] Византийский законодательный свод VIII века (перевод Е.Э. Липшица) // Эклога. Византийский законодательный свод VIII. Византийская Книга эпарха. – Рязань, "Александрия", 2006. – 591 с. 19. [Фрешфільд Е.] A Manual of Roman Law: The Ecloga published by the Emperors Leo III and Constantine V of Isauria at Constantinople AD 726. trans E. H. Freshfield. Cambridge, 1926. 20. Spulber C. A., ed., L'Eclogue des Isauriens – Cernautzi, 1929. 21. [Благоев Н.П.] Эклога от Н.П. Благоев – "Университетская библиотека", № 122 – София, 1936. 22. [Липшиц Е.Э.] Эклога. Византийский законодательный свод VIII века (перевод Е.Э. Липшица). – М., 1965. 23. [Бургманн Л.] Ecloga: Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos' V/ Hrsg. von L. Burgmann. – Frankfurt a/M., 1983. 24. Собрание малороссийских прав 1807 г. // Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1 / Укладачі: Р.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін./ За ред. Р.О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. – К., Правова єдність, 2009. – С. 888-920. 25. Рудоквас А. Д. О христианизации римского права в эпоху императора Константина Великого // Древнее право. – № 9. – М., 2002. – С. 161-181. 26. Покровский И.А. История римского права. – Минск: Харвест, 2002. – 528 с. 27. Арменопул К. Перевод ручной книги законов или так называемое шестикнижие,бранного отовсюду и сокращенного достопочитаемым номофилактом судьей в Фессалонике Константином Арменопулом. – Одесса, 1908. – Ч.II. – 297 с. 28. Майорова Н.Г. Семья в Риме VII – начала VI в. до н.э. // Межвуз. сб. научн. стат. "Античность Европы". – Пермь, Пермский университет, 1992. – С. 3 – 8.

Надійшла до редколегії 11.04.11

Ю. Краснова, канд. юрид. наук

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОГНОСТИЧНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ГАЛУЗІ АВІАЦІЇ

На підставі загальних положень та визначень права екологічної безпеки викладаються теоретичні, законодавчі та практичні засади інформаційно-прогностичних засобів забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації.

Ключові слова: інформаційно-прогностичні засоби; забезпечення екологічної безпеки; авіація; екологічне інформування; екологічний моніторинг; прогнозування та планування природоохоронних заходів.

На основании общих положений и определений права экологической безопасности излагаются теоретические, законодательные и практические основы информационно-прогностических средств обеспечения экологической безопасности.

Ключевые слова: информационно-прогностические средства; обеспечение экологической безопасности; авиация; экологическое информирование; экологический мониторинг; прогнозирование и планирование природоохранных мероприятий.

Theoretical, legislator and practical grounds of information and forecast measures of providing for environmental safety in the aviation sector are presented on the basis of general provisions and definitions of environmental safety law.

Key words: information and forecast measures, environmental safety guarantee, aviation, environmental informing, environmental monitoring, environmental forecasting and planning.

В юридичній літературі інформаційно-прогностичні засоби забезпечення екологічної безпеки віднесені до складу організаційно-превентивних заходів механізму правового забезпечення екологічної безпеки [1, с. 94]. В їх основу покладено сукупність юридично значимих дій суб'єктів господарської діяльності та спеціально уповноважених органів державної влади і місцевого самоврядування, які спрямовані на збір, обробку, збереження та надання інформації про стан навколишнього природного середовища в межах об'єктів та джерел шкідливого впливу на довкілля з метою запобігання його погіршення. Не становить виключення й авіаційна галузь господарювання.

Метою статті є дослідження особливостей інформаційно-прогностичних засобів забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації на прикладі дослідження таких його складових, як екологічне інформування, екологічний моніторинг, а також прогнозування та планування природоохоронних заходів.

Так, однією із головних функцій в системі інформаційно-прогностичних засобів забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації посідає *інформування*, що є складовою екологічного інформування.

Екологічне інформування в спеціальній еколого-правовій літературі розглядається як урегульованої екологічним законодавством діяльності спеціально уповноважених органів щодо подання, збору, узагальнення й обнародування відомостей про екологічну, в тому числі радіаційну обстановку та стан захворюваності населення [1, с. 148].

Основними видами екологічної інформації Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища", з поміж іншого, виділяє інформацію про стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів, про джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання тощо), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, про загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати цих явищ та інше, що цілком стосується інформації про забезпечення екологічної безпеки в галузі авіації. Така інформація може включати дані обліку екологічного небезпечних об'єктів у цій галузі, обсяги розміщення різних видів відходів та інше.

Однак, за Повітряним кодексом України, інформування передбачається лише у випадках, пов'язаних з